

MÉSZÁROS ANDRÁS

A Magyarok Szlovákiában (1989–2004) című kötetéről*

Amikor azon gondolkodtam, milyen frappáns bevezető mondattal lehetne indítani ennek a könyvnek a bemutatását, akkor legelőször egy reformkori szállóige jutott az eszembe. Az a mondat, amelyet Szontagh Gusztáv fogalmazott meg Jósika Miklós *Abafjának* megjelenése kapcsán: „Le a kalapokkal, uraim!”. Itt csak az a gondom, hogy ma már a hölgyeket is meg kell szólítani, és vajon ők hogyan fejezhetnék ki tiszteletüket és hódolatukat a megjelent „összefoglaló jelentéssel” szemben? Aztán elvettem ezt az irodalomtörténeti parafrázist, mert maga a szállóige kötelezne arra, hogy alapos elemzésnek és kritikának vessem alá a kötetet. Ennek a feladatnak azonban nem tudok megfelelni, főként a vonatkozó szakmai ismereteim gyér volta miatt, de azért is, mert hazai berkeinkben első ilyen vállalkozás révén, ezt a publikációt elsősorban köszönettel kell fogadnunk. És ezt nem diplomáciai tapintat mondatja velem, hiszen aki már legalább átlapozta a csaknem ötszáz oldalnyi elemzést, láthatta és felfoghatta, mennyi munka és az információknak mekkora mennyisége van benne felhalmozva. Most nem beszélve arról, hogy jól bevett szokásainktól eltérően itt csak elvétele fedezhető fel a tények felsorolása mögött valamiféle prekonceptió. Magyarán: az értékelés az ismeretek után következik, és nem fordítva.

Vagyis, amit első helyen emelnék ki, az a *tények és adatok tisztelete*. Ez persze tudományos szempontból közhely, és hazai gyér társadalomtudományunk művelői ezen a közhelyen már túljutottak. Ami miatt mégis említem, az inkább egy szociálpszichológiai összefüggésen alapul. Tudjuk, hogy történelmi emlékezetünk szelektív. Történelmi tudatunk a köznapok szintjén nem valamiféle eszményi elvárások mentén alakul ki, hanem a jelenlét megmentése kényszeríti ki. Jelenlétünk hordozója pedig az idő vonzatában a jelen, még szűkebben véve: a most. Ez az idődimenzió ugyan alaposan kinyúlhat, és beletartozik a közelmúlt is, ennek ellenére azonban fő tendenciája az, hogy a múltat kizárja magából. Még pontosabban: a múltat úgy őrzi meg, hogy a jelen szempontjaihoz idomítja. A történészek ezt többé-kevésbé tudják és tekintetbe is veszik, de az egyszerű halandó megfélekedik róla. És megfélekedik a múlttól, úgy, ahogyan valóban megtörtént. Ha egyáltalán tudjuk, mi a valódi történés abból, amit megéltünk, és hogy hihetünk-e saját személyes tapasztalatunk-

* Elhangzott 2005. március 17-én a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumában rendezett könyvbemutatón.

nak és emlékezetünknek? Sokan ismerjük az anekdotát arról a korabeli angol történésről, aki a Towerbe zárva is írta nagy történettudományi művét. Egy napon a börtön ablaka alatt verekedés tört ki, amit a rabok is végignézték. Másnap viszont mindannyian másként emlékeztek vissza a történetekre. Ennek a tapasztalatnak a hatására a történész összetépte az addig megírt lapokat, mert hiszen hogyan lehetne valamit elmondani a régmúltról, ha a tegnapról sincs biztos véleményünk? És most gondoljunk a politikusokra, akiket szakmájuk kényszerít arra, hogy az „itt és most” szemszögéből tekintsék az eseményeket, és hogy a megoldandó – azaz a jövőbe irányuló – problémák mentén a „lehetségest” célozzák meg. Hát persze hogy őket nem a múlttisztelet és a múltra való emlékezés fogja vezetni. Anatole France szerint Pontius Pilátus sem emlékezett öregkorában arra, hogy valaha egy Jézus nevű zsidó lázadó miatt mosta kezeit. De ez nem hiba és nem is bűn. A hiba akkor áll be, ha a politikusoknál a „lehetségest” elhomályosítja a múltnak valamilyen – lehet, hogy már régen idejétmúlt – eszménye. Múlt és idejétmúlt ugyanis nem azonosak. Filozófiai fogalmakat használva: az egyik a *Sein* (a létezés), a másik pedig a *Sollen* (a kellő) területe. Jelen kötet egyik nagy erényének tartom, hogy állandóan szembe-sít bennünket a tényszerű múlttal, és ezzel elválasztva egybeköti azt, ami volt, azal, ami van.

És már bele is ütköztünk a jelenbe. Valamikor a kilencvenes évek elején egy írásomban a kisebbségi létet „mintha-lét”-ként írtam le abból az elvből kiindulva, hogy a teljes létezés feltételezi az idő mindhárom dimenziójának a szerves egységét, és oda jutva el az elmélkedésben, hogy a jelen – mint meglét és mint tudatos létezés – hiányzik ebből a létből. Nos, úgy látom, hogy lassan alapos revízióra szorul ez a nézetem. Akkori megfogalmazásom, miszerint a szlovákiai magyarság a nosztalgikus elvagyódás és az eschatologikus megváltásigény között hányódik, és hogy hiányzik az a józanság, amely e kettő szélsőségeit kiegyenlítené, ennek a kötetnek az olvasásánál nagyrészt tartalmatlanná vált. Hál’ istennek – mondhatnánk. Csakhogy – mint azt a bölcs rabbi mondta volt halálos ágyán – „minden másként van”. Mert a szlovákiai magyarság önfelismerésének és önszerveződéseinek szintjén valóban megtörtént az előrelépés. Habár ott sem egyértelműen. Utalok itt például a kötetnek arra a részére, amely a magyar intézmények rendszeréről, konkrétan azok orientációiról szól. A társadalom finomszerkezete iránt érdeklődők nem kis élvezettel szerezhetnek tudomást azokról a mechanizmusokról, amelyek egyrészt bizonyos megrögzült múltkép alapján, másrészt a jelen kemény gazdasági érdekeinek szolgálatában, esetleg pontosan felismert globalizációs összefüggések, vagy pedig bizonyos, nem is biztos, hogy pontosan értelmezett politikai víziók hatására hozzák létre a maguk intézményeit. Ami persze természetes fejlemény. A kérdés csupán az, hogy ezek az eltérő érdekek és irányulások azonos startpozícióval és viszonylagosan összevethető hazai politikai támogatottsággal rendelkeznek-e? Mert ezt a kérdést a mi helyzetünkben nem lehet megkerülni. Ha elolvassuk a szlovákiai magyar pártok, valamint az MKP történetéről, programjairól szóló fejezeteket, akkor világossá válik, mire utalok itt. Mindenki tudja, hogy a kezdődő és formálódó mozgalmak, pártok a kilencvenes évek elején még eléggé megfogható és értelmezhető ideológiák nyomvonalán jöttek létre. Az is érthető, hogy az adott politikai helyzet hogyan kényszerítette rá ezeket a pártokat az egyesülésre. Csakhogy a politikai monopolizáció ugyanolyan – ha nem nagyobb – veszéllyel jár, mint a gazdasági verseny-

helyzet kiiktatása. Az eltérő érdekek és elképzelések vagy nem artikulálódhatnak, vagy pedig alkalmazkodnak a politikai erőterhez, esetleg mindezekon kívül próbálják megvalósítani magukat. Az, ami az MKP esetében kifelé hatva erőnek és előnynek tekinthető, az befelé, a szlovákiai magyarság irányában gyengességként és perspektíváiban hátrányként mutatkozik meg. Visszatérve most az eredendő gondolatához – ahhoz, hogy „mintha-létünk” kezdi levetkezni „mintha”-jellegét – megjegyzendő, hogy a szlovákiai magyarság intézményesülése egyértelműen ebbe az irányba mutat, de ugyanakkor azt is világossá teszi, hogy ha nem fog megtörténni a jelen politikai kisajátításának a kritikai elemzése, akkor ismét „kizökken az idő” a maga kerékvágásából, és visszatérnek régi mizériáink. Csupán egy megjegyzés: a bemutatott kötet ebből a szempontból azért fontos, mert a kritikát egyelőre elhagyva – de nem teljesen mellőzve – tükröt tart elénk. És még ha igaz is az újszövetségi apostol által vallott, és ugyanakkor a posztmodern médiaguruk által gyakorolt „tükör által homályosan” elve, ne feledjük, hogy nem elég a tükörbe tekinteni, mert a kép ebben az esetben csak eszköz, nem pedig cél.

Viszont mindenfajta tükör – maradván ennél a metaforánál – csak akkor jó eszköz, ha a „tükröm, tükröm, mond meg nékem” kérdésre a kérdező vágyait figyelembe nem véve válaszol. Ezt csupán azért jegyzem meg, mert elfogadva bár a kötet előszavában megfogalmazott tételt, hogy az MKP-nak szüksége van egy szakmai háttérmunkát elvégző intézményre, nem vagyok meggyőződve arról, hogy ennek a kötetnek az öt év múlva betervezett folytatása egy ilyen intézményben kell, hogy megszülessen. Az efféle „összefoglaló jelentések” ugyan nem alap kutatás-jellegűek, azaz inkább a *subtilitas explicandit*, de legfőképpen a *subtilitas applicandit* helyezik előtérbe, mégis illik megtartaniuk legalább a függetlenség látszatát. Ne legyünk idealisták – rosszabb esetben számítók – és ne gondoljuk, hogy egy politikai pártnak (bármelyik politikai pártnak) érdekében áll a független és csakis a tudományos szempontokat érvényesítő álláspont. Sajnos – és ehhez a kötetben is találhatunk utalásokat – az MKP-nak csak akkor volt szüksége a szlovákiai magyar értelmiségre, amikor ezt politikai érdekei megkövetelték. Lásd például a Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórum eszközként való életrehívását és felhasználását az 1998-as választások előtt. A Selye Egyetem létrehozásával kapcsolatos kapkodásra pedig már nem is utalok. Ugyanakkor – fatalista optimistaként – még azt is el tudom képzelni, hogy – Hraballal szólna – „az elképzelhetetlen valóra válik”, és az MKP kibújik saját bőréből.

Mindezt nem szimpla provokációként hoztam fel, hanem azért, mert mind köznap tapasztalataink, mind pedig a bemutatott kötet elemzései is sok esetben beleütköznek abba a ténybe, hogy a szlovákiai magyarság létkeretei sajátságos ket-tősséget mutatnak. Egyrészt valamiféle sajátságos alrendszerként megismétlik a szlovákiai társadalom jellemzőit – amelyek között determináló erőként hat a társadalom „átpolitizáltsága” – másrészt leképezik a magyarországi struktúrákat és ideológiákat. Szarka László tanulmánya például nagyon pontosan megfogalmazza az etnikai pártok – mint amilyen az MKP is – kötelezettség- és feladatrendszerét, és ha ezt nemcsak az autonómia kérdéssel kapcsolatban alkalmazzuk, akkor felmerülnek olyan kérdések, hogy vajon az MKP szerkezete tükrözi-e a választói bázis heterogén érdekeit; hogy ezen belül mekkora súlyt kapnak az MKP-elit gazdasági érdekei; hogy ezek az érdekek kapcsolhatók-e a szlovákiai magyarok hagyományos értékorientá-

cióihoz; hogy milyen viszonyban állnak az MKP autonóm döntései a mindenkori magyarországi hatalmi felálláshoz; hogy szüksége van-e a hazai magyar politikai elitnek a független értelmiségi elitre vagy sem stb., stb.? És most hadd ne térjek ki olyan bonyolult kérdésekre, amelyek háttérben ott lapul a gyakorlati, de ugyanakkor fogas elméleti dilemma is: mikor, milyen összefüggésekben és kikkel kapcsolatban alkalmazható az etnikai viszonyulás? A kötet ezt a kérdést rendkívül elegánsan, és alighanem az egyedüli lehetséges módon oldotta meg a regionális gazdaság és közigazgatás, valamint egészségügy kapcsán – szlovák szerzőkre bízva azokat. Vagyis kiderül egy más, alig tudatosított tény: hogy tudniillik nincsenek (vagy nem tudjuk, hogy vannak) olyan magyar anyanyelvű szakembereink, akik az adott kérdések avatott ismerői lennének. És ez arra a kényelmetlen és tarthatatlan helyzetre figyelmeztet, hogy a számításba vehető társadalomtudósaink között nincs olyan, aki túllépne a hagyományos etnikai jellegű és az etnikumra közvetlenül vonatkoztatható tematizáláson. És itt nem metodológiai kérdésekről van szó, hiszen nyelvészeink, etnológusaink, szociológusaink stb. munkássága minimálisan közép-európai kontextusban helyeződik el. Érvényes ez a rendkívül erős és nálunk eddig minta nélküli fiatal irodalomtudós generációra és a humán tudományokban tevékenykedő más személyekre is, akik elméleti és metodológiai felkészültségük révén feladták a korábbi generációk által önként magukra vállalt önkorlátozást és a profetikus értelmiségi létet. Vagyis azt szeretném elmondani, hogy a problémák nem mindig az etnikai törésvonalak mentén alakulnak ki, ezért van szükség szélesebb kitekintésre és olyan összefüggések figyelembe vételére, amelyek meghaladják a szlovákiai magyarság közvetlen életét. Paradox módon: ha a szlovákiai magyarságról akarunk beszélni, akkor nem maradhatunk meg a szlovákiai magyarságnál. Ezzel a paradox megfogalmazással talán kissé megvilágítottam, hogy miért foglalkoztam ennyit az MKP és a szlovákiai magyarság, valamint az MKP és a szlovákiai magyar értelmiség viszonyával.

Visszatérve a kötet tartalmára: lehet, hogy az, aki a könyvet a kezébe veszi, nem az átlagos újságolvasó szokásai szerint a sporttal fogja kezdeni – mert van ilyen fejezet is – hanem az őt érintő területtel foglalkozó tanulmánynak lát neki elsőnek. Mindegyikről elmondható azonban, hogy az információgazdagság mellett rengeteg inspirációval is szolgálnak. Én most itt egyre szeretnék kitérni röviden. A demográfiai változások között a szerző, Gyurgyík László megemlíti egy érdekes jelenséget: az arányok viszonylatában kimutatható, hogy a szlovákiai magyarság körében felerősödött a „kisvárosiasodás” folyamata. Ennek a ténynek a folyamánain több szempontból is érdemes lenne elgondolkodni. A kisvárosi létforma ugyanis sajátos civilizációs és kulturális orientációt is jelent. Azzal a ténnyel összefüggésben, hogy a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a szlovákiai magyarság körében alacsonyabb, mint a többségi nemzetnél, nem nagyon jelent meg az az érv, hogy ez nemcsak az oktatási intézmények hozzáférhetőségével, hanem az adott közösség értékorientációival is összefügg. Egy alapvetően rurális társadalomban más elbírálást kap az értelmiségi létforma, mint a városias civilizációban. Ha pedig a „kisvárosiasodás” nem csak tendencia, hanem maradandó folyamat lesz, akkor várható, hogy a kispolgári életnek a kultúrát legalább a sznobizmus szintjén való elfogadása, „termelése” és élvezete előbb-utóbb kihatással lesz az értékorientációk változására is. Tudom, hogy ez a következtetésem szociológiai szempontból alighanem egy rö-

vidre zárt gondolatmenet eredménye, de engem személyesen nagyon érdekelne a kisvárosi és a falusi magyar lakosok értékorientációinak az összevetése. Minthogy nagyon izgat egy eretnek kérdés is: vajon milyen viszony lehet – ha ez egyáltalán statisztikailag kimutatható – a felekezeti megoszlás és az iskolai végzettség között? Gondolok itt arra, hogy a történelmi Magyarország esetében jelentős kulturális különbségek voltak kimutathatók a felekezeti megoszlás és iskolázottság függvényében. És ebben a tekintetben a volt Felső-Magyarország – hozzávetőlegesen a jelenlegi Szlovákia – területét valamifajta kulturális pluralizmus (multikulturalizmus?) jellemezte. Van-e ennek folytatása? Esetleg létezik-e valamifajta politikai vagy kulturális „hatalommegosztás” a felekezetek között – mint ahogy ez Szlovákia egészét tekintve, sajnos, tapasztalható? Állami iskoláink vajon meg tudják-e tartani eszmei függetlenségüket a rendkívül expanzív és összességében retrográd katolikus egyházzal szemben? A kérdések folytathatók.

Mindezeket a kérdéseket persze saját magamnak tettem fel. Ami azonban azt bizonyítja, hogy a most bemutatott kötet biztosan másoknál más és más gondolatokat fog provokálni. Lehet-e többet várni egy „jelentéstől”, mint hogy informáljon, és továbbgondolásra késztesen? Aligha, hiszen már ezzel is túllépett saját küldetésén. Vagyis röviden: fontos és értékes könyvről van szó. Hogy konkrétumaiban miért fontos és értékes, ahhoz el kell olvasni az egyes tanulmányokat.

Végezetül: hogy miért nem ismertettem a könyv tartalmát? Casanova szerint a jó könyv olyan, mint a kacér nő: a borítójával mutatja, hogy belül érdekes tartalommal találkozhatunk. A posztmodern Eco pedig azt állítja, hogy a jó cím az, amelyik megtévesztő és ezzel figyelemfelhívó. Nos, remélem, hogy bemutatásom is eléggé „kacér” és megtévesztő volt, és ezáltal arra provokálta önöket, hogy a kötetet megvegyék és elolvassák. Hadd súgjam meg: megéri.

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK SZLOVÁKIÁBAN 2003

Szerkesztette

Dohányos Róbert
Lelkes Gábor
Tóth Károly

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó
Somorja–Dunaszerdahely

Szlovák
Roma
Ruszin
Ukrán
Cseh
Német
Magyar
Horvát
Szerb
Egyéb
Ismeretlen
Magyar
Szlovák
Roma
Ruszin
Ukrán
Cseh
Német
Magyar
Horvát
Szerb
Egyéb
Ismeretlen
Magyar
Szlovák
Roma
Ruszin
Ukrán
Cseh
Német
Magyar
Horvát
Szerb
Egyéb
Ismeretlen